

Ю.В. Ушкава *

ОДОНТОЛОГІЧНА СЕРІЯ ЯМНОЇ КУЛЬТУРИ З МОГИЛЬНИКА ВИНОГРАДНЕ

Статтю присвячено характеристиці одонтологічних матеріалів з поховань ямної культури могильника Виноградне (Північно-Західне Приазов'я) та порівнянню їх з опублікованими одонтологічними серіями ямного масиву. Підтверджено думку про неоднорідність антропологічного складу племен ямної культурно-історичної області. Висунуто гіпотезу про прояву на території Північно-Західного Приазов'я приблизно у ХХІХ—ХХVІІІ ст. до н. е. нової групи населення, що вплинула на одонтологічні характеристики вибірки та її відхилення за рядом показників від інших серій ямного часу.

К л ю ч о в і с л о в а: одонтологія, ямна культура, доба ранньої бронзи.

Одонтологічні методи дослідження є дуже важливим джерелом інформації при роботі з антропологічним матеріалом, вони суттєво доповнюють інформаційні можливості інших методів (краніометричних, остеометричних тощо). Особливо важливе значення одонтологія має в тих випадках, коли погана збереженість матеріалу не дає можливості застосувати інші антропологічні методи дослідження. Перевагою одонтології є й можливість залучити до аналізу дитячі поховання, що містять значний відсоток такої інформативної категорії інвентарю, як кераміка.

Одонтологічна база даних для населення ямної культурно-історичної області на сьогоднішній день є досить обмеженою. Одонтологія населення території України представлена збірною серією, сформованою з матеріалів С.П. Сегеди та опублікованою Р.У. Гравере (Гравере 1999), та трьома локальними вибірками — Баштечки (Черкаська обл.), Орджонікідзе (Дніпропетровська обл.), Північно-Західне Причорномор'я

(Сегеда 2001, с. 154—155). Для Північно-Західного Прикаспію А.В. Зубовою опубліковані серії з могильників Калмикії та Астраханської обл. (Крива Лука) (Зубова 2010).

У цій роботі одонтологічна методика застосовується до серії антропологічних матеріалів (24 індивіди) з поховань ямного часу могильника Виноградне на р. Молочній. Дані про них наведені у табл. 1. Розкопки цього могильника здійснювалися у 1982—1985 та 1991 рр. Запорізькою археологічною експедицією під керівництвом В.В. Отрошенка та Ю.Я. Рассамакіна¹ (Рассамакін и др. 1982/2; Отрошенко и др. 1983/1; Отрошенко и др. 1984/10, Отрошенко и др. 1985/4; Рассамакін и др. 1991/235; Рассамакін 1991; Пустовалов 1999). Могильник включає великі кургани з численними будівельними горизонтами (кургани 3 та 24) та містить неординарні за розмірами та інвентарем поховання ямного часу (зокрема поховання з деталями возів), а отже він може мати важливе значення для розуміння історичних процесів на території України за ямної доби.

Антропологічний матеріал з могильника опрацьовано К.О. Шепель та Л.В. Литвиною² (Палеоантропологический каталог... 1986). Матеріал, що зберігається в антропологічних фондах Інституту археології НАН України, в більшості випадків характеризується поганою збереженістю, а отже публікація одонтологічних даних з цієї цікавої пам'ятки є вкрай важливою для антропологічної характеристики населення, що її залишило.

Програма одонтологічного дослідження включала як описові, так і метричні ознаки,

* УШКОВА Юлія Віталіївна — молодший науковий співробітник відділу біоархеології Інституту археології НАН України, julia_ushkova@iananu.org.ua

¹ Вдячна док. іст. наук, проф. В.В. Отрошенку та кан. іст. наук Ю.Я. Рассамакіну за можливість використати неопубліковані архівні матеріали.

² Вдячна кан. іст. наук Л.В. Литвиновій за можливість опрацювати та опублікувати одонтологічні матеріали з могильника Виноградне.

які фіксувались за методичними рекомендаціями О.О. Зубова³ (Зубов 1968; Зубов, Халдеева 1993; Зубов 2006). Наявність описової ознаки фіксувалась за її присутності хоча б на одному з антімерів. В якості порівняльного матеріалу використано опубліковані серії ямної культурно-історичної області з території України (Сегеда 2001, с. 154—155; Гравере 1999) та Північно-Західного Прикаспію (Зубова 2010). Частоти ознак у світовому масштабі характеризуються за О.О. Зубовим, Н.І. Халдеевою (1993, с. 128—131, табл. 6).

Одонтологічний комплекс, притаманний серії ямного часу з Виноградного (табл. 2), характеризується виразною європеїдністю. За більшістю ознак досліджена вибірка цілком гармонійно вписується до кола ямних серій, особливо з території України. Вона характеризується відсутністю діастеми ($dia I^1 - I^1$), редукції $I^2 (rI^2)$, 3-горбкових форм M_2 , дистального гребеня тригоніда ($dteM_1$), протостиліда ($ecstd=j, k M_1$), внутрішнього середнього додаткового горбика ($tami$) на M_1 , гіподонтії третіх молярів; невисокими відсотками колінчатої складки метаконіда (dwM_1) — 9,1 %, 2med (II) — 16,7 %, X-візерунку на M_1 — 6,3 %; невисокими в загальносвітовому масштабі та підвищеними для європеїдних серій (Зубов 2006, с. 36) частотами лопатоподібності ($shov$) I^1 — 18,2 % та I^2 — 30 %; середніми та низькими частотами балів 5 та 6 міжкореневого затоку емалі ($eeht$ (5—6)) на других молярах — 30 % (M^2) та 18,2 % (M_2); високими частотами 4-горбкових M_2 — 91,7 % та У-візерунку на M_2 — 23,1 %.

Декілька ознак виокремлюють Виноградне з кола серій ямного часу. Це, в першу чергу, дуже високий відсоток горбика Карабеллі (75 %), що виходить за межі мінливості для сучасних

³ Висловлюю щире вдячність док. іст. наук, проф. С.П. Сегеді; док. іст. наук, проф. О.О. Зубову; док. іст. наук Н.І. Халдеевій за неоціненну допомогу в освоєнні одонтологічної методики.

популяцій⁴. Варто зазначити, що ступінь вираженості ознаки в балах у досліджуваній серії мінімальний (в основному 2 бали, тільки в одному випадку 3 бали). Одонтологічні матеріали з Виноградного виділяються також суттєво підвищеною частотою Іра (3) — 44,4 % та значним рівнем редукції гіпоконуса на $M^2 (rhy)$ — 33,3 % (низьким в загальносвітовому масштабі та підвищеним на фоні ямних серій)⁵. Із значним рівнем редукції гіпоконуса контрастує тенденція до матуризації молярів нижнього ряду: значний відсоток 6-горбкових M_1 — 11,1 % (низький в загальносвітовому масштабі та підвищений для європеїдних серій (Зубов 2006, с. 40) та відсутність 4-горбкових форм M_1 . З високою частотою (25 %) представлений фен + $5M_1$, що в сучасних групах характеризує середньоєвропейський одонтологічний тип (Зубов, Халдеева 1993, с. 129, табл. 6). Вирізняється серія також відсутністю краудингу (crI^2).

Цікаво, що за рядом ознак спостерігається істотна відмінність між населенням ямного часу з територій України та Північно-Західного Прикаспію. В ямних серіях з території України, на відміну від Північно-Західного Прикаспію, простежується тенденція до підвищення відсотків горбика Карабеллі, лопатоподібності I^1 , 6-горбкових M_1 ; відсутності діастеми та редукованих форм нижніх молярів. Більшість з цих тенденцій вже була відмічена А.В. Зубовою (Зубова 2010, с. 90).

Серія з Виноградного не є однорідною: за археологічними та одонтологічними ознаками в ній можна виділити невелику групу з шес-

⁴ З порівняльних матеріалів найбільший відсоток цієї ознаки демонструє найближча територіально серія з Орджонікідзе, але й тут він складає лише 40 %. Решта серій характеризується ще меншими частотами (5,9—29,4 %).

⁵ Тільки населення території Калмикії характеризується вищим відсотком цієї ознаки (42,3 %), в решті серій вона представлена набагато меншими частотами (10—16,7 %).

Таблиця 1. Одонтологічні матеріали з могильника Виноградне

Експедиція	Курган, пох., ск.	Автор розкопок	Антрополог
ЗПЕ—82	К. 2 п. 7 ск. 1 та ск. 3; п. 13; К. 3 п. 7 ск. 1; п. 25; п. 26	Рассамакін Ю.Я., Пустовалов С.Ж., Рассамакін Ю.Я.	Литвинова Л.В., Шепель К.О.
ЗПЕ—83	К. 15 п. 6 ск. дитини	Рассамакін Ю.Я.	
ЗПЕ—84	К. 18 п. 9 ск. 1 та ск. 2; К. 24 п. 8 ск. 1 та ск. 2; п. 9; п. 14 ск. 5, ск. 6 та ск. X; п. 20; п. 23 ск. 1 та ск. 2; п. 28; п. 31; К. 26 п. 6; п. 7; К. 29 п. 2	Савовський І.П. Рассамакін Ю.Я. Покляцький О.В. Покляцький О.В.	
ЗПЕ—91	К. 36 п. 12	Рассамакін Ю.Я.	

ти індивідів, похованих у чотирьох могилах двох курганів: к. 24 п. 23 ск. 1 та ск. 2, п. 8 ск. 1 та ск. 2, п. 9; к. 3 п. 7 ск. 1 (Рассамакин и др. 1982/2; Отрошенко и др. 1984/10; Пустовалов 1999). Вона отримала умовну назву «група А».

З археологічних ознак для групи А характерними є парні поховання у великих ямах (довжиною 2,5, 2,3 та 2,0 м), що значно перевищують за розмірами стандартні поховання ямної культури, положення кістяків з розворотом на правий бік, орієнтація похованих у східному секторі, спорудження над похованнями насипів та досипок. Інвентар у цих похованнях

формує набори та включає такі неординарні речі, як бронзовий ніж, кам'яне ковадло, гіпсові підвіски, що теж вирізняє групу А на тлі в основному безінвентарних ямних поховань. В дитячих похованнях — к. 24 п. 9 та п. 29 (останнє можна віднести до цієї групи за археологічними ознаками) — знайдено дуже своєрідну кераміку з високими вертикальними вінцями, що уступом відділені від тулуба, найбільшим розширенням тулуба на рівні плеча, плоским дном та багатою шнуровою орнаментациєю. Два екземпляри входять до варіанту Б сьомої групи, за Ю.Я. Рассамакіним (Рассамакин

Таблиця 2. Одонтоскопічні характеристики матеріалів ямного часу з могильника Виноградне

Групи	Ознаки									
	dia (I ¹ —I ¹)	ctrl ²	rl ²	shov (2+3) I ¹	shov (2+3) I ²	сара (2—5) M ¹	r (3,3+) hyM ²	M ₁ 6	M ₁ 4	M ₂ 5
Виноградне % (n)	0 (4)	0 (4)	0 (13)	18,2 (11)	30 (10)	75 (16)	33,3 (15)	11,1 (18)	0 (18)	8,3 (12)
Група А % (n)	-	-	0 (3)	0 (3)	0 (3)	100 (5)	60 (5)	20 (5)	0 (5)	50 (2)
Виноградне без групи А % (n)	0 (4)	0 (4)	0 (10)	25 (8)	42,9 (7)	63,6 (11)	20 (10)	7,7 (13)	0 (13)	0 (10)
Групи	M ₂ 4	M ₂ 3	eext (4—6) M ¹	eext (4—6) M ₁	eext (4—6) M ²	eext (4—6) M ₂	eext (5—6) M ²	eext (5—6) M ₂	Ipa (3) M ¹	2 med (II) M ₁
Виноградне % (n)	91,7 (12)	0 (12)	18,8 (16)	14,3 (14)	36,4 (11)	41,7 (12)	30 (10)	18,2 (11)	44,4 (9)	16,7 (12)
Група А % (n)	50 (2)	0 (2)	25 (4)	0 (4)	33,3 (3)	33,3 (3)	33,3 (3)	0 (2)	33,3 (3)	25 (4)
Виноградне без групи А % (n)	100 (10)	0 (10)	16,7 (12)	20 (10)	37,5 (8)	55,6 (9)	28,6 (7)	22,2 (9)	50 (6)	12,5 (8)
Групи	2 med (III) M ₁	+5M ₁	M ₁ X	M ₂ Y	dwM ₁	dtcM ₁	tamiM ₁	ecstd=j, k (2—5) M ₁	Гіполонгія M ³	Гіполонгія M ₃
Виноградне % (n)	83,3 (12)	25 (16)	6,3 (16)	23,1 (13)	9,1 (11)	0 (13)	0 (13)	0 (15)	0 (11)	0 (11)
Група А % (n)	100 (4)	0 (5)	20 (5)	50 (2)	0 (4)	0 (4)	0 (5)	0 (5)	0 (4)	0 (4)
Виноградне без групи А % (n)	75 (8)	36,4 (11)	0 (11)	18 (11)	14 (7)	0 (9)	0 (8)	0 (10)	0 (7)	0 (7)

Примітка: умовні позначення ознак у таблиці подано (за: Зубов, Халдеева 1993): % — відсоток ознаки, n — кількість спостережень

1992, с. 91, 289, рис. 47, 3, 4). Найяскравіший екземпляр відноситься до варіанту А четвертої групи згідно класифікації цього дослідника та має, окрім названих ознак, асиметричні ручки (петельчаста ручка та ручка-уступ з вертикальним отвором) (Рассамакин 1992, с. 89, 284, рис. 42, 1; Рассамакін 1997а, с. 331, рис. 117, 8; Rassamakin, Nikolova 2008, р. 80, pl. 4, 4). В к. 24 поховання цієї групи займають стратиграфічно близьку позицію — вони є впускними у четвертий та п'ятий насипи кургану (насипи 2—6 та досипка 7 відносяться до ямної культури).

З одонтологічної точки зору індивіди, що входять до групи А, вирізняються, в першу чергу, розмірами зубів (табл. 3) — в основному вони є меншими за сучасні середні та характеризують групу як мікродонтну⁶, серія ж в цілому характеризується макродонтизмом, а її одонтометричні показники є вищими за середні. Контраст є ще більш виразним, якщо вилучити з серії індивідів типу А — в цьому випадку серія наближається до гіпермакродонтизму (див. табл. 3).

Одонтоскопичні характеристики групи А подано у табл. 2. Варто зважати на критично малу

численність індивідів у групі, що впливає на достовірність результатів, проте можемо зазначити певні цікаві тенденції. За деякими ознаками спостерігається суттєва відмінність індивідів групи А від решти похованих на могильнику Виноградне (відсутність лопатоподібності верхніх різців, форм + 5M₁). Проте найцікавіша картина складається при розгляді ознак, що вирізняють Виноградне з-поміж інших серій ямної культурно-історичної області. Зокрема, серед одонтоскопичних характеристик групи А бачимо максимальний рівень вираженості горбика Карабеллі — кожний індивід, включений до групи (5 випадків з 5), мав цю ознаку хоча б на одному з М¹. В 1 з 3 випадків (33 %) зафіксований варіант 3 борозни 1ра на М¹. Більш виразною, ніж у серії в цілому, є й асиметрична картина редукованості молярів верхнього ряду (r hu — 66 %) та матуризованості молярів нижнього (M₁ 6 — 20 %, M₁ 4 — 0 %, присутність саме в цій групі єдиного на всю серію випадку 5-горбкового M₂)⁷. Отже, більш виразним є саме той комплекс ознак, який виокремлює Виноградне з кола серій ямної культурно-історичної області, а це дозволяє припустити,

⁶ Рубрикацію подано за середнім модулем коронок першого та другого верхніх молярів (Зубов, Халдеева 1993, с. 29).

⁷ Матуризація молярів нижнього ряду в цьому випадку контрастує не тільки з редукованістю молярів верхнього, а й з малими розмірами зубів.

Таблиця 3. Середні розміри коронок молярів

Групи		Група А			Сучасні середньосвітові*	Виноградне			Виноградне без групи А		
Зуби	Розміри	n	\bar{x}	σ	\bar{x}	n	\bar{x}	σ	n	\bar{x}	σ
M ¹	MD _{cor}	3	10,4	0,2	10,4	14	10,8	0,5	11	10,9	0,5
	VL _{cor}	3	11,2	0,1	11,6	15	11,9	0,7	12	12,1	0,7
	m _{cor}	3	10,8	0,1	11,0**	14	11,4	0,6	11	11,6	0,5
M ²	MD _{cor}	5	9,3	0,5	9,4	13	9,7	0,8	8	10,0	0,8
	VL _{cor}	5	11,0	0,9	11,5	13	11,7	0,9	8	12,1	0,6
	m _{cor}	5	10,1	0,6	10,5**	13	10,7	0,8	8	11,0	0,6
m _{cor} M ^(1,2)		2	10,2 10,5**	0,2	10,7**	9	11,1 11,1**	0,7	7	11,4 11,3**	0,5
M ₁	MD _{cor}	3	11,1	0,2	11,2	14	11,5	0,7	11	11,6	0,7
	VL _{cor}	3	10,0	0,3	10,4	14	10,7	0,6	11	10,9	0,4
	m _{cor}	3	10,6	0,3	10,8**	14	11,1	0,5	11	11,3	0,5
M ₂	MD _{cor}	2	10,7	0,6	10,7	8	10,9	0,9	6	11,3	1,0
	VL _{cor}	2	9,7	0,2	10,3	8	10,2	0,8	6	10,7	0,8
	m _{cor}	2	10,2	0,4	10,5**	8	10,6	0,8	6	11,0	0,8

Примітки: n — кількість індивідів, \bar{x} — середнє арифметичне, σ — середнє квадратичне відхилення, VL_{cor} — вестибуло-лінгвальний діаметр, m_{cor} — модуль коронки, m_{cor} M^(1,2) — середній модуль першого та другого верхніх молярів.

* за: Зубов, Халдеева 1993, с. 221, табл. 4.

** вираховано за середніми значеннями.

що цю своєрідність зумовлює саме та частина населення, що залишила поховання групи А.

Зважаючи на вищесказане, можна висунути гіпотезу, що поховання цієї групи маркують появу на території Північно-Західного Приазов'я нової групи населення із своєрідним обрядом та антропологічним (зокрема одонтологічним) типом. Зважаючи на калібровані значення радіовуглецевих дат, отриманих для трьох поховань групи А (Görsdorf, Rassamakin, Häusler 2004, p. 130, tabl. 1), можемо припустити, що це сталося приблизно у ХХІХ—ХХVІІІ ст. до н. е. Це припущення, зроблене на статистично незначному матеріалі, вимагає підтвердження на більш численних одонтологічних виборках. Тенденції, відзначені в статті, перевірятимуться при роботі з іншими серіями ямного часу з території України.

Підводячи підсумки, можемо сказати, що аналіз одонтологічної серії з Виноградного підтверджує думку антропологів та археологів про неоднорідність антропологічного складу племен ямної культурно-історичної області та складність етно-історичних процесів за ямного часу (Круц 1972; Рассамакін 1991; Рассамакін 1997, с. 294—301; Круц 1997, с. 380—382; Сегеда 2001, с. 154—155; Хохлов 2006; Зубова 2010; Герасимова 2011; Потехіна 2018). Отримані дані можуть свідчити про появу приблизно у ХХІХ—ХХVІІІ ст. до н. е. на території Північно-Західного Приазов'я нової групи населення, що вплинула на одонтологічні характеристики серії та її відхилення за низкою показників від інших серій ямного часу.

- Герасимова М.М. К вопросу о происхождении ямной культуры. *Вестник антропологии*. 2011, № 19, с. 104—111.
- Гравере Р.У. Одонтологический аспект этногенеза и этнической истории восточнославянских народов. *Восточные славяне. Антропология и этническая история* (ред. Т.И. Алексеева). Москва, 1999, с. 205—218.
- Зубов А.А. Одонтология. Методика антропологических исследований. Москва, 1968.
- Зубов А.А., Халдеева Н.И. Одонтология в антропофенике. Москва, 1993.
- Зубов А.А. Методическое пособие по антропологическому анализу одонтологических материалов. Москва, 2006.
- Зубова А.В. Население ямной культурно-исторической общности в свете одонтологических данных. *Вестник археологии, антропологии и этнографии*. 2010, № 2 (13), с. 85—95.
- Круц С.И. Население территории Украины эпохи меди — бронзы. Киев, 1972.
- Круц С.И. Антропологичний склад населення. *Давня історія України. Т. 1. Первісне суспільство, ч. 2, р. 1, гл. 5*. Київ, 1997, с. 374—383.

- Отрошенко В.В., Рассамакін Ю.Я., Гошко Т.Ю. и др. Отчет о раскопках Запорожской экспедиции в 1983 году. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. ф. е. 20733, 1983/1.
- Отрошенко В.В., Рассамакін Ю.Я., Константинеску Л.Ф. и др. Отчет о раскопках Запорожской экспедиции в 1984 году. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. ф. е. 21194, 1984/10.
- Отрошенко В.В., Рассамакін Ю.Я., Кудрявцева О.В. и др. Отчет о раскопках Запорожской экспедиции в 1985 году. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. ф. е. 21581, 1985/4.
- Палеоантропологический каталог коллекций Института археологии АН УССР. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. 1986, п. т. 118, ч. I.
- Потехіна І.Д. Звідки прийшли люди з візками: антропология і археогенетика ямних поховань Сугоклейського кургану. *Тези II міжнародної археологічної конференції «Ольвійський форум (пам'яті В.В. Кравівіної)»*. 2018.
- Пустовалов С.Ж. Молочанське святилище. *Проблеми археології Подніпров'я*. Дніпропетровськ, 1999, с. 104—118.
- Рассамакін Ю.Я., Отрошенко В.В., Пустовалов С.Ж. и др. Отчет о раскопках Запорожской экспедиции в 1982 году. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. ф. е. 20638, 1982/2.
- Рассамакін Ю.Я. Черных Л.А., Махортых С.В. Отчет о работе Днепровско-Молочанского отряда Запорожской экспедиции ИА НАН Украины. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. ф. е. 24854, 1991/235.
- Рассамакін Ю.Я. О погребениях предкатакомбного времени в Северо-Западном Приазовье. *Катакомбные культуры Северного Причерноморья* (ред. С.Н. Братченко). Киев, 1991, с. 42—56.
- Рассамакін Ю.Я. Энеолит и ранний бронзовый век Северо-Западного Приазовья. *Дисертація... канд. іст наук Науковий архів Інституту археології НАН України*. 1992, № 718.
- Рассамакін Ю.Я. Світ скотарів. *Давня історія України. Т. 1. Первісне суспільство, ч. 2, р. 1, гл. 1*. Київ, 1997, с. 273—301.
- Рассамакін Ю.Я. Господарство та побут скотарів. *Давня історія України. Т. 1. Первісне суспільство, ч. 2, р. 1, гл. 2*. Київ, 1997а, с. 317—337.
- Сегеда С. Антропологичний склад українського народу: етногенетичний аспект. Київ, 2001.
- Хохлов А.А. Основные проблемы палеоантропологии ямной культуры. *Проблеми изучения ямной культурно-исторической области* (ред. Н.Л. Моргунова). Оренбург, 2006, с. 100—104.
- Görsdorf J., Rassamakin Y., Häusler A. ¹⁴C Datings of Mound 24 of the Kurgan Group near Vinogradnoe Village, Ukraine. *Radiocarbon and Archaeology: Fourth International Symposium, St. Catherine's College, Oxford (9—14th April, 2002)*. Monograph 62. Oxford: Oxford University school of Archaeology, 2004, p. 127—134.
- Rassamakin Yu.Ya., Nikolova A.V. Carpathian Imports in the Graves of the Yamnaya Culture on the Lower Dnieper. Some Problems of Chronology and Connections in the Black Sea Steppes During the Early Bronze Age. *Import and Imitation in Archaeology* (eds. P.F. Biehl, Y.Ya. Rassamakin). Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes, 11 — Langenweißbach, 2008, p. 51—87.

Надійшла 15.03.2018

ОДОНТОЛОГИЧЕСКАЯ СЕРИЯ ЯМНОЙ КУЛЬТУРЫ ИЗ МОГИЛЬНИКА ВИНОГРАДНОЕ

Статья посвящена характеристике одонтологических материалов из погребений ямной культуры могильника Виноградное на р. Молочной (Северо-Западное Приазовье) и сравнению их с другими сериями ямного массива. На исследованных материалах подтвержден вывод о неоднородности антропологического состава племен ямной культурно-исторической области, сделанный исследователями ранее на основании изучения краниометрических и одонтологических материалов. Выборка из Виноградного выделяется на фоне популяций других территорий ямной культурно-исторической области, в первую очередь, очень высоким процентом бугорка Карабелли (75 %). Одонтологические материалы могильника отличаются также существенно повышенными частотами Ipa (3) — 44,4 % и значительным уровнем редукции гипоконуса на M² — 33,3 %. С последним признаком контрастирует тенденция к матуризации моляров нижнего ряда: значительный процент 6-бугорковых (11,1 %) и отсутствие 4-бугорковых форм M₁. Из отличительных признаков можно также отметить высокую частоту фена + 5M₁ (25 %) и отсутствие краудинга. Среди материалов серии выделена небольшая группа индивидов (группа А), которая отличается по археологическим и одонтологическим (в первую очередь метрическим) характеристикам от населения ямной культуры этой территории. Выдвинута гипотеза о появлении в Северо-Западном Приазовье приблизительно в XXIX—XXVIII вв. до н. э. (согласно калиброванным значениям опубликованных радиоуглеродных дат) новой группы населения.

К л ю ч е в ы е с л о в а: одонтология, ямная культура, эпоха ранней бронзы.

Yulia V. Ushkova

Junior Researcher of the Bioarchaeology Department of the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, julia_ushkova@iananu.org.ua

ODONTOLOGICAL SERIES OF YAMNA CULTURE FROM THE VYNOHRADNE BURIAL GROUND

The article focuses on description of Yamna culture odontological sample from Vynohradne kurgan group (North-Western Azov Sea region) and its comparison with the other series of Yamna culture. Non-metric and metric traits were studied according to methodological recommendations of A.A. Zubov.

The study confirms the conclusion of heterogeneity of Yamna culture populations from different territories and the complexity of ethno-historical processes during the Early Bronze Age. The Vynohradne sample differs from other groups of Yamna culture by the complex of odontological traits. The most important feature of its dental profile is a very high occurrence of Carabelli cusp on M¹ (75 %). The Vynohradne sample also differs by significantly increased frequencies of odontoglyphic variant Ipa (3) — 44,4 %, hypocone reduction on M² — 33,3 % and six-cusped M₁ — 11,1 % in comparison to other Yamna series. Pattern + 5M₁ is frequent (25 %) whereas four-cusped M₁ and upper incisors crowding were not encountered. Small group of individuals (group A) differs by its archaeological and dental (mainly metric) characteristics against the background of Vynohradne series. It was hypothesized that this group marks the appearance of the new population in the North-Western Azov Sea region. According to the available calibrated ¹⁴C dates it could happen circa 29th—28th century BCE.

К e y w o r d s: odontology, dental anthropology, Yamna culture, Early Bronze Age.

References

- Gerasimova M.M. K voprosu o proiskhozhdenii yamnoi kultury. *Vestnik antropologii*. 2011, no. 19, pp. 104-111.
- Gravere R.U. Odontologicheskii aspekt etnogenezu i etnicheskoi istorii vostochnoslavianskikh narodov. *Vostochnye slaviane. Antropologiya i etnicheskaya istoriya* (ed. T.I. Alekseeva). Moskva, 1999, pp. 205-218.
- Görsdorf J., Rassamakin Y., Häusler A. ¹⁴C Datings of Mound 24 of the Kurgan Group near Vinogradnoe Village, Ukraine. *Radiocarbon and Archaeology: Fourth International Symposium, St Catherine's College, Oxford (9-14th April, 2002)*. Monograph 62. Oxford, 2004, pp. 127-134.
- Khokhlov A.A. Osnovnye problemy paleoantropologii yamnoi kultury. *Problemy izucheniia yamnoi kulturno-istoricheskoi oblasti* (ed. N.L. Morgunova). Orenburg, 2006, pp. 100-104.
- Kruts S.I. Naselenie territorii Ukrainy epokhi medi - bronzy. Kyiv, 1972.
- Kruts S.I. Antropolohichniy sklad naselennia. *Davnia istoriya Ukrainy*. Vol. 1. Pervisne suspilstvo. Kyiv, 1997, pp. 374-383.
- Otroshchenko V.V., Rassamakin Yu.Ya., Goshko T.Yu., et al. Otchet o raskopkakh Zaporozhskoi ekspeditsii v 1983 godu. *Naukovyi arkhiv IA NANU*, f.e. 20733, 1983/1.
- Otroshchenko V.V., Rassamakin Yu.Ya., Konstantinesku L.F., et al. Otchet o raskopkakh Zaporozhskoi ekspeditsii v 1984 godu. *Naukovyi arkhiv IA NANU*, f.e. 21194, 1984/10.
- Otroshchenko V.V., Rassamakin Yu.Ya., Kudriavtseva O.V., et al. Otchet o raskopkakh Zaporozhskoi ekspeditsii v 1985 godu. *Naukovyi arkhiv IA NANU*, f.e. 21581, 1985/4.
- Paleoantropologicheskii katalog kolektsii Instituta arheologii AN USSR. *Naukovyi arkhiv IA NANU*. 1986.

- Potiekhina I.D. Zvidky pryishly liudy z vizkamy: antropolohiia i arkeohenetyka yamnykh pokhovan Suhokleiskoho kurhanu. *Tezy II mizhnarodnoi arkeolohichnoi konferentsii "Olviiskyi forum (pamiati V.V. Krapivinoi)"*. 2018.
- Pustovalov S.Zh. Molochanske sviatylyshche. *Problemy arkeologii Podniprov'ia*. Dnipropetrovsk, 1999, pp. 104-118.
- Rassamakin Yu.Ya., Otroshchenko V.V., Pustovalov S.Zh., et al. Otchet o raskopkakh Zaporozhskoi ekspeditsii v 1982 godu. *Naukovyi arkhiv IA NANU*, f.e. 20638, 1982/2.
- Rassamakin Yu.Ya. Chernykh L.A., Makhortykh S.V. Otchet o rabote Dneprovsko-Molochanskogo otriada Zaporozhskoi ekspeditsii IA Ukrainy. *Naukovyi arkhiv IA NANU*, f.e. 24854, 1991/235.
- Rassamakin Yu.Ya. O pogrebeniakh predkatakombnogo vremeni v Severo-Zapadnom Priazove. *Katakombnye kultury Severnogo Prichernomia* (ed. S.N. Bratchenko). Kyiv, 1991, pp. 42-56.
- Rassamakin Yu.Ya. Eneolit i rannii bronzovyi vek Severo-Zapadnogo Priazovia. *Disertatsiia ... kand. ist. nauk. Naukovyi arkhiv IA NANU*. 1992, no. 718.
- Rassamakin Yu.Ya. Svit skotariv. *Davnia istoriia Ukrainy*. Vol. 1. Pervisne suspilstvo. Kyiv, 1997, pp. 273-301.
- Rassamakin Yu.Ya. Hospodarstvo ta pobut skotariv. *Davnia istoriia Ukrainy*. Vol. 1. Pervisne suspilstvo. Kyiv, 1997a, pp. 317-337.
- Rassamakin Yu.Ya., Nikolova A.V. Carpathian Imports in the Graves of the Yamnaya Culture on the Lower Dnieper. Some Problems of Chronology and Connections in the Black Sea Steppes During the Early Bronze Age. *Import and Imitation in Archaeology* (eds. P.F. Biehl, Yu.Ya. Rassamakin). Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes, 11. Langenweißbach, 2008, pp. 51-87.
- Seheda S. Antropolohichni sklad ukrainskoho narodu: etnohenetychnyi aspekt. Kyiv, 2001.
- Zubov A.A. Odontologiya. Metodika antropologicheskikh issledovaniy. Moskva, 1968.
- Zubov A.A., Khaldeeva N.I. Odontologiya v antropofenetyke. Moskva, 1993.
- Zubov A.A. Metodicheskoe posobie po antropologicheskomu analizu odontologicheskikh materialov. Moskva, 2006.
- Zubova A.V. Naselenie yamnoi kulturno-istoricheskoi obshchnosti v svete odontologicheskikh dannykh. *Vestnik arkeologii, antropologii i etnografii*. 2010, no. 2 (13), pp. 85-95.